Qabul qilindi: 16-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 18-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 20-noyabr 2026-yil

SUDLANGANLIK STIGMASI VA SHAXSIY IDENTIKLIK: IJTIMOIY E’TIROFNING ANTROPOLOGIK SHARTLARI

СТИГМА СУДИМОСТИ И ЛИЧНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ: АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПРИЗНАНИЯ

CRIMINAL RECORD STIGMA AND PERSONAL IDENTITY: ANTHROPOLOGICAL CONDITIONS OF SOCIAL RECOGNITION

Oxunova Zilolaxon Xasanovna

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0009-0008-1193-7022

Annotatsiya. Maqolada sudlanganlik stigmasi shaxsiy identiklik va ijtimoiy e’tirofning o‘zaro munosabatida tahlil qilinadi. Konseptual hamda normativ tahlil huquqiy maqom, shaxs ovozi, vaqtga ochiqlik, ishtirok, axborot daxlsizligi va asosli ishonch shartlarini ajratadi. Mas’uliyatni saqlash insonni o‘tmishiga tenglashtirmaslik bilan bog‘lanib, reintegratsiyani baholash uchun mualliflik modeli taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: sudlanganlik; stigma; shaxsiy identiklik; ijtimoiy e’tirof; mas’uliyat; reintegratsiya; axborot daxlsizligi; ishonch

Аннотация. Стигма судимости анализируется в связи с личной идентичностью и социальным признанием. Концептуальный подход выделяет статус, право голоса, открытость будущему, участие, защиту данных и обоснованное доверие. Предлагается модель реинтеграции, сохраняющая ответственность за поступок без сведения всей личности к её прошлому и без требования обязательного прощения.

Ключевые слова: судимость; стигма; личная идентичность; социальное признание; ответственность; реинтеграция; защита данных; доверие

Abstract. The article examines criminal record stigma through personal identity and social recognition. Conceptual and normative analysis identifies status, voice, openness to

the future, participation, data protection and justified trust as conditions of reintegration. The proposed normative model preserves accountability without reducing a person to a past offence or making forgiveness compulsory.

Keywords: criminal record; stigma; personal identity; social recognition; responsibility; reintegration; data protection; trust

KIRISH

Sudlanganlik haqidagi hukm muayyan qilmish va huquqiy javobgarlikka tegishli bo‘lsa, stigma shu ma’lumotni insonning butun mavjudligini belgilaydigan salbiy belgiga aylantirish masalasini yuzaga keltiradi. Mazkur maqolada aynan shu o‘tishning normativ chegarasi tekshiriladi. Savol shaxs o‘z o‘tmishi uchun javob berishi kerakmi, degan sodda qarama-qarshilikdan kengroqdir: o‘tmishdagi harakat uning hozirgi ovozi, kelajakdagi imkoniyatlari va boshqalar bilan munosabatlarini qay darajada belgilashi mumkin? Tadqiqot bu savolni ijtimoiy falsafaning shaxs, erkinlik va e’tirof kategoriyalari orqali qo‘yadi. Sudlanganlikning amaldagi yuridik muddati yoki bekor bo‘lish tartibi haqida huquqiy maslahat berish ishning predmeti emas.

E. Suchkova mahkumlarning ilgari ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarga jamiyat qanday munosabatda bo‘lishi haqidagi tasavvurlarini o‘rgangan. Uning tadqiqotida ijtimoiy masofa va salbiy munosabatni kutish mavzusi ajratiladi [3]. Bu natijani O‘zbekiston aholisi fikri yoki barcha jazo o‘tagan shaxslarning tajribasi sifatida umumlashtirib bo‘lmaydi. Maqolamiz uchun uning ahamiyati boshqa: jamiyatning konkret harakati bilan inson shu harakatni qanday kutishi analitik jihatdan farqlanishi zarur. E’tirof masalasi tashqi imkoniyatlarning mavjudligi bilan birga shaxsning ularga murojaat qilishini ma’noli deb bilishi haqidagi savolni ham qamrab oladi.

Shaxsiy identiklik bu ishda insonning vaqt davomida o‘z hayotini o‘ziniki sifatida anglashiga va o‘zi haqida ma’no tuzishiga oid tushuncha sifatida qo‘llanadi. U rasmiy qayddagi o‘zgarmas identifikatorga ham, atrofdagilar bergan har qanday bahoga ham aynan tenglashtirilmaydi. Shu farqlash javobgarlikni unutishga xizmat qilmaydi. Aksincha, o‘tmishni tan olish bilan undan keyingi barcha imkoniyatlarni yopish o‘rtasida mantiqiy

zaruriyat yo‘qligini muhokama qilishga imkon beradi. Maqolaning markaziy taxmini shuki, inson o‘tmishdagi harakatning muallifi bo‘lib qolgan holda keyingi munosabatlarda boshqa sifatlarini namoyon etish imkoniga ham ega bo‘lishi kerak.

A. Honneth e’tirof g‘oyasining nemis falsafasidagi talqinini yoritib, uni o‘zini nazorat qilish bilangina emas, individual o‘zini belgilash sharti bilan ham bog‘laydi [7]. Ushbu tarixiy-falsafiy fikr sudlanganlik haqida bevosita nazariya sifatida olinmaydi. Biz undan shaxsiy mustaqillikni faqat ichki iroda masalasiga qisqartirmaslik uchun foydalanamiz. Agar insonning yangi harakati oldindan ahamiyatsiz deb hisoblanadigan bo‘lsa, o‘zini o‘zgartirish haqidagi talab mazmunini yo‘qotadi. Shuning uchun e’tirof maqolada shaxsni maqtash yoki uning barcha qarashlarini tasdiqlash emas, o‘z harakatlari bilan munosabatga ta’sir ko‘rsata oladigan subyekt sifatida hisobga olish tarzida talqin qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi sudlanganlik stigmasini bartaraf etishga doir muhokamada shaxsiy javobgarlik va teng e’tirofni birgalikda saqlaydigan antropologik shartlarni aniqlashtirishdir. Asosiy savol: ijtimoiy qaytish insondan faqat moslashishni talab qiladigan jarayon bo‘lib qolmasligi uchun uning shaxs sifatidagi qaysi imkoniyatlari tan olinishi zarur? Taklif etilayotgan yondashuv huquqiy maqom, ovoz, vaqt, ishtirok, axborot daxlsizligi va ishonchni o‘zaro bog‘laydi. Uning nazariy yangiligi stigma muammosini faqat munosabatning yumshashi bilan chegaralamay, inson o‘zi haqidagi ijtimoiy talqinga qanday ta’sir ko‘rsata olishi masalasi bilan birlashtirishda namoyon bo‘ladi.

METODLAR

Ish normativ-konseptual tadqiqot sifatida bajarildi. Yangi respondentlar, kuzatuvlar, intervyular yoki eksperimental ko‘rsatkichlar yig‘ilmadi. 2015-yildan keyingi sakkiz manba shaxsiy identiklik, e’tirof, jinoyatdan voz kechish, qayta ijtimoiylashuv va ma’lumotlar himoyasining turli tomonlarini yoritgani uchun maqsadli tanlandi. Nashr yili, mualliflik va sahifalar jurnal, nashriyot yoki universitetning rasmiy manbalari bilan tekshirildi. To‘liq matnga kirish imkoni bo‘lmagan ishlar bo‘yicha faqat ochiq annotatsiya yoki bob bayonidagi da’volar ishlatildi. Manbalar korpusi mavzudagi barcha adabiyotlar sharhi emas, muayyan falsafiy modelni qurishga xizmat qiladigan chegaralangan nazariy asosdir.

Tushunchalarni ajratishda uch daraja farqlandi. Huquqiy daraja sudlanganlik haqidagi rasmiy maqom va uning konkret oqibatlariga tegishli. Ijtimoiy daraja insonni qaysi rollarga kiritish yoki ulardan chiqarish amaliyotini anglatadi. Shaxsiy daraja esa bu munosabatlar uning o‘zini anglashida qanday ma’no kasb etishi haqidagi savoldir. Bir darajadagi o‘zgarish boshqa darajadagi o‘zgarishning avtomatik dalili sifatida olinmadi. Masalan, rasmiy cheklovning tugashi jamoaviy ishonch darhol tiklanganini, o‘zini yaxshi his qilish esa tashqi imkoniyatlar yetarli ekanini isbotlamaydi. Mazkur farqlash natijalarda qo‘llanadigan analitik tartibni belgilaydi.

«Antropologik shart» iborasi o‘zgarmas biologik xususiyat yoki barcha shaxslar ruhiyatining empirik tavsifi ma’nosida qo‘llanmaydi. U insonni javob bera oladigan, boshqalarga murojaat qiladigan va vaqt davomida hayotini davom ettiradigan subyekt sifatida tan olish uchun taklif etilayotgan normativ shartlarni bildiradi. Shu asosda shaxsning zaifligi, o‘zaro bog‘liqligi va o‘zini belgilashi orasidagi munosabat tahlil qilinadi. Bunda yordamga muhtojlik subyektlikni yo‘qotish bilan, mustaqillik esa yordamdan butunlay xoli bo‘lish bilan tenglashtirilmaydi. Ushbu ta’riflar tadqiqotning falsafiy predmetini klinik baholash va yuridik maqomni belgilashdan ajratadi.

Argumentlar qarshi misollar yordamida tekshirildi: kelajakda ishonch bildirishga oid har qanday ehtiyotkorlik stigma hisoblanadimi, shaxsga hurmat jinoyatni ma’qullashni anglatadimi va axborot daxlsizligi jabrlanuvchining manfaatini inkor qiladimi? Bu savollarga javob berishda shartli vaziyatlar qo‘llandi; ular muayyan hayotiy hodisa sifatida taqdim etilmaydi. Manbalardagi empirik natijalar esa faqat ularning tadqiqot doirasi bilan birga keltirildi. Yakuniy jadval muallif tomonidan yaratilgan normativ matritsa bo‘lib, reintegratsiyani statistik o‘lchash shkalasi yoki tayyor tashxis vositasi emas. U baholashda e’tibordan chetda qolishi mumkin bo‘lgan alohida masalalarni tartibga soladi.

Qo‘lyozma matni va konseptual tahlil loyihasini ishlab chiqishda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi. Bibliografik rekvizitlar nashriyotlar, ilmiy jurnallar va universitetlarning ochiq manbalari bilan solishtirildi.

NATIJALAR

Tahlil asosida stigma huquqiy ma’lumotning mavjudligidan ko‘ra kengroq hodisa sifatida talqin qilindi. Uning normativ muammosi ma’lumotning shaxsga taalluqliligida emas, shu ma’lumotdan inson haqida cheksiz xulosalar chiqarilishidadir. «Bu qilmishni sodir etgan» degan muayyan hukmdan «har qanday vaziyatda ishonchsiz» degan umumiy bahoga o‘tish qo‘shimcha asos talab qiladi. Maqolada aynan shu asoslash talabining yo‘qolishi stigmalovchi mantiqning belgisi sifatida taklif etiladi. Bunday talqin har bir salbiy bahoni taqiqlamaydi; bahoning qamrovi uning daliliy va axloqiy asosidan kengayib ketgan nuqtani ko‘rsatadi.

Sudlanganlikni shaxsning yagona mohiyati sifatida talqin qilishda vaqtga oid xato ham yuzaga keladi. O‘tmishdagi voqea qayd etilgan paytda to‘g‘ri bo‘lishi mumkin, biroq undan kelajakdagi barcha harakatlar haqida yakuniy hukm chiqarish boshqa da’vodir. Shaxsni o‘zgarishga chaqirish uning keyingi harakatlarini ahamiyatli deb hisoblashni talab qiladi. Agar hech qanday yangi dalil munosabatni o‘zgartira olmasa, o‘zgarish haqidagi talab bajarib bo‘lmaydigan sinovga aylanadi. Shuning uchun maqolada «vaqtga ochiqlik» o‘tmishni o‘chirish emas, keyingi hayotga oid dalillar ijtimoiy bahoni qayta ko‘rishda ahamiyat kasb eta olishi sifatida asoslanadi.

E. Loginov shaxs ayniyati bilan axloqiy mas’uliyat munosabatini tekshirib, mas’uliyatni ayniyatning ishonchli konseptual belgisi sifatida qo‘llashga oid muammolarni ko‘rsatadi [4]. Bu murakkab metafizik bahsdan «inson o‘zgarsa, o‘tmishi uchun javob bermaydi» degan xulosa chiqarilmaydi. Bizning tadqiqotdagi vazifasi aniqroq: javobgarlik haqida hukm shaxs kim ekanligi haqidagi barcha savollarga tayyor javob emasligini ko‘rsatish. Huquqiy mualliflik, axloqiy baho va o‘zini anglash bir-biriga aloqador bo‘lsa-da, aynan bir xil tushuncha emas. Ularni ajratish insonning o‘tmishiga sodiq qolgan holda kelajakdagi yangi hayot loyihasini muhokama qilishga imkon beradi.

Huquqiy maqomni e’tirof etish shartida shaxsning asosiy talablarini uning yoqimliligi yoki atrofdagilarning ijobiy kayfiyatiga bog‘lamaslik taklif qilinadi. Insonni tinglash, unga tushunarli sabab taqdim etish va konkret imkoniyatni rad etganda asos ko‘rsatish uning

oldingi qilmishini ma’qullash emas. Bunda hurmatning eng kam darajasi bilan alohida xizmatga beriladigan yuksak baho farqlanadi. Jamiyatning har bir a’zosi boshqasini yaxshi ko‘rishga majbur bo‘lmasa ham, institutlar teng maqom talabiga javob berishi mumkin. Ushbu farq e’tirofni hissiy yaqinlikka bog‘lab qo‘ymasdan, tekshiriladigan institutsional talabga aylantiradi.

Shaxs ovozining e’tirofi u haqida fikr yuritishda uning o‘z bayonini mazmunli dalil sifatida eshitish imkonini nazarda tutadi. Bu bayon tanqiddan xoli yoki avtomatik ravishda to‘g‘ri deb qabul qilinmaydi. Muammo uning oldindan «ishonib bo‘lmaydigan odam» so‘zi sifatida rad qilinishidadir. Bunday rad javobi shaxsni o‘zgarishini ko‘rsatishning asosiy vositalaridan mahrum qiladi. Taklif etilayotgan modelda tinglash va tekshirish birgalikda qo‘llanadi: gapirish imkoniyati saqlanadi, da’volar esa mazmuni hamda dalillari bo‘yicha baholanadi. Bu tartib haqiqiy kelishmovchilikni yashirmaydi, lekin maqomning suhbatni boshlanishidan oldin tugatishiga to‘sqinlik qiladi.

F. McNeill reabilitatsiya va reintegratsiyani shaxsni tayyorlash bilangina cheklash yetarli emasligini, ular fuqarolar va fuqarolik jamiyatining kengroq ishtirokini ham talab qilishini asoslaydi [6]. Bu yondashuv biz taklif qilayotgan ishtirok shartiga tayanch bo‘ladi. Inson yangi ko‘nikmani egallagani bilan uni qo‘llaydigan ijtimoiy munosabat topilmasa, shaxsiy sa’y-harakatning e’tirofga aylanish yo‘li uziladi. Biz bundan barchaga bir xil natija kafolatlanishi kerakligini chiqarmaymiz. Talab shundan iboratki, shaxsning ko‘nikmasi, harakati va javobgarligini mazmunan baholaydigan real ishtirok imkoniyatlari mavjud bo‘lishi normativ jihatdan ko‘zda tutilsin.

S. Saloxova ozodlikdan mahrum qilish jazosini o‘tagan voyaga yetmaganlarning keyingi moslashuvi masalasida idoralar vazifalarini aniqlashtirish, ta’lim va kasbiy tayyorgarlik bilan bog‘liq yordamni muhokama qiladi [1]. Uning tahlili voyaga yetmaganlarga bag‘ishlangani uchun natijalar barcha yosh guruhlariga avtomatik ko‘chirilmaydi. Maqolamiz bu manbadan qo‘llab-quvvatlashning tashkiliy tomoni shaxsiy iroda talabi bilan almashtirilmasligi haqidagi savolni oladi. Normativ nuqtayi nazardan mas’uliyatli bo‘lishga chaqirish bilan mas’uliyatni amalda bajarish imkonini yaratish bir-

biriga mos kelishi kerak. Aks holda yordam haqidagi siyosat shaxsga oldindan bajarilishi imkonsiz vazifani yuklashga aylanib qolishi mumkin.

Ishtirok shartining mazmuni insonni doimiy yordam oluvchi roliga mahkamlab qo‘ymaslik bilan to‘ldiriladi. Agar qo‘llab-quvvatlash faqat bo‘ysunish evaziga berilsa yoki shaxsning har bir tashabbusi avvalgi maqomi bilan cheklansa, yordam e’tirofning o‘rnini egallab olishi mumkin. Maqolada yordamning maqbulligi insonning o‘z maqsadini tushuntirishi, variantlar orasidan tanlashi va munosabatga hissa qo‘shishi imkoniyati bilan baholanadi. Bu shart mutlaq mustaqillikni taxmin qilmaydi. U ehtiyojmandlik bilan qaror chiqarishdagi ovozning yo‘qligi bir hodisa emasligini ko‘rsatadi hamda g‘amxo‘rlikning o‘zi yangi qaramlikni oqlaydigan sababga aylanmasligini talab qiladi.

S. E. Lageson AQSh jinoyat-huquq tizimi va xususiy subyektlar orqali shaxsiy qaydlarning yig‘ilishi hamda keng tarqalishini «raqamli jazo» tushunchasi yordamida tahlil qiladi; u ma’lumotlarning tartibsizligi, tijoratlashuvi va tarafkashligini alohida muhokama etadi [8]. Bu tavsifni O‘zbekistonning ayni amaliyoti haqidagi fakt sifatida olish mumkin emas. Bizning normativ talqinimizda uning ahamiyati ma’lumotning yangi kontekstlarda qayta ishlatilishi sababli rasmiy qarorning ijtimoiy ta’siri chegaradan chiqishi mumkinligini ko‘rsatishdadir. Shu nuqtada «ma’lumot rostmi?» savoli bilan birga «shu maqsadda undan foydalanish asoslimi?» savoli ham qo‘yilishi kerak.

Axborot daxlsizligi sharti sudlanganlik haqidagi barcha ma’lumotlarni har qanday sharoitda yashirishni anglatmaydi. U ma’lumotning aniqligi, dolzarbligi, foydalanish maqsadi va shaxsning xatoni tuzatish imkonini birgalikda baholashni nazarda tutadi. Shartli vaziyatda avvalgi voqea haqidagi to‘g‘ri qayd yangi rolga aloqasiz bo‘lishi mumkin; aloqasiz ma’lumotga tayangan rad javobi baribir asos talab qiladi. Bunda tarixiy xotira bilan har bir uchrashuvda o‘tmishni majburan qayta namoyish etish farqlanadi. E’tirof insonning biografiyasini yo‘qqa chiqarishdan emas, uni qanday vaziyatda qanday ma’noda ishlatishga doir chegaralarni oqlashdan boshlanadi.

M. Maxamatov shaxsga doir ma’lumotlar himoyasini takomillashtirish doirasida avtomatlashtirilgan qarorlarga e’tiroz bildirish imkonini kuchaytirish taklifini ilgari suradi

[2]. Maqolamiz bu taklifni amaldagi qonunning allaqachon mavjud kafolati sifatida bayon qilmaydi. Bizning falsafiy qo‘llanishimizda e’tiroz imkoniyati shaxsning ma’lumotlar asosida tuzilgan tavsifidan kengroq subyekt ekanini tan olishga xizmat qiladi. Agar qaror texnik tasnifga tayansa ham, u insonning konkret holati haqida qayta savol berishga ochiq bo‘lishi kerak. Bunday talab texnologiyaning har qanday ishlatilishini rad etmaydi; tasnifning inson haqidagi yakuniy hukmga aylanishini cheklaydi.

1-jadval. Sudlanganlik stigmasini baholashda e’tirof shartlari (muallifning normativ matritsasi)

E’tirof sharti	Stigmalovchi holat	Baholash savoli	Normativ chegara
Teng maqom	Insonni butunlay qadrsizlantirish	Rad javobi nimaga asoslangan?	Qilmishni shaxsga tenglamaslik
Shaxs ovozi	Bayonni oldindan inkor qilish	O‘z holatini tushuntira oladimi?	Tinglash va tekshirish
Vaqtga ochiqlik	O‘tmishni yakuniy hukmga aylantirish	Yangi dalil bahoni o‘zgartiradimi?	Javobgarlikni unutmaslik
Mazmunli ishtirok	Faqat yordam oluvchi roli	Hissa qo‘shish imkoni bormi?	Bo‘ysunishni shart qilmaslik
Axborot daxlsizligi	Qaydni aloqasiz qo‘llash	Maqsad va dolzarblik asoslimi?	Xatoga e’tiroz bildirish
Asosli ishonch	Barcha rollarni avtomatik yopish	Cheklov rolga mosmi?	Aniq xavfni e’tiborsiz qoldirmaslik

Ishonch masalasida model ikki darajani ajratadi: insonni hisobga olinadigan subyekt deb tan olish va unga konkret vazifani ishonib topshirish. Birinchisi ikkinchisining barcha shakllarini avtomatik ta’minlamaydi. Muayyan vazifaga oid ehtiyotkorlik aniq dalil va rol bilan bog‘langanida oqlanishi mumkin. Biroq o‘tgan qilmishni barcha vazifalarda bir xil xavf belgisi deb qabul qilish qo‘shimcha asosni talab qiladi. Shu sababli ishonchning tiklanishi uchun mutlaq ijobiy munosabat emas, bahoni yangilashning tushunarli sharti muhimdir. Shaxs undan nima kutilishini va qaysi dalillar qarorni o‘zgartirishi mumkinligini anglay olishi lozim.

A. Liebling majburiy izolyatsiya muhitini axloqiy tajriba nuqtayi nazaridan tahlil qilib, shaxsga qaratilgan e’tibor insoniy qadriyatlar va institutsional munosabatlarning ahamiyatini ochishini ta’kidlaydi [5]. Biz bu yondashuvdan insonni faqat boshqariladigan xavf yoki tayyor toifa sifatida tasvirlashning cheklanganligini ko‘rsatish uchun

foydalanamiz. Qamoqqa oid tahlilning keyingi ijtimoiy hayotga ko‘chirilishi bu yerda alohida normativ argumentdir: jazo tugashi shaxsning axloqiy subyekt sifatida eshitilishi haqidagi savolni bekor qilmaydi. Biroq bir guruh tajribasi uning barcha a’zolarini yagona identiklik bilan belgilamasligi kerak. Tajribani oshkor etish yoki boshqalarga yordam berish mazmunli tanlov bo‘lishi mumkin, ammo e’tirofga erishishning yagona sharti qilib qo‘yilmaydi.

Jadvaldagi olti shartning umumiy mazmuni shaxsni javobgarligi mavjud, lekin imkoniyatlari shu javobgarlik bilan butunlay tugamaydigan subyekt sifatida ko‘rishdir. Shartlar yig‘indisi natijani mexanik hisoblaydigan tizim emas. Masalan, kasbiy imkoniyatning mavjudligi insonning ovozi doimiy inkor etilishini qoplay olmaydi; ma’lumot maxfiyligi esa jabrlanuvchining aniq xavfsizlik ehtiyojlarini tekshirmaslikka asos bo‘lmaydi. Har bir shart boshqa shartlar bilan munosabatda qo‘llanadi. Shu tariqa e’tirofning mazmuni ijobiy munosabat haqidagi mavhum shior o‘rniga konkret rad javoblari, imkoniyatlar va qarorlarni baholashga yo‘naltirilgan normativ savollar bilan ifodalanadi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan modelga nisbatan eng jiddiy e’tiroz jabrlanuvchining tajribasi chetda qolishi mumkinligidir. Buni bartaraf etish uchun e’tirof va kechirish qat’iy ajratiladi. Jabrlanuvchi o‘ziga zarar yetkazgan shaxs bilan yaqin munosabat o‘rnatishga yoki uni ma’naviy jihatdan oqlashga majbur emas. Shu bilan birga, shaxsning jamiyatda asosli imkoniyatlarga ega bo‘lishi faqat jabrlanuvchining shaxsiy kechirimiga bog‘lanmasligi lozim. Bu ikki talab turli munosabatlarga tegishli: biri zarar ko‘rgan odamning o‘z tajribasi ustidan vakolatini, ikkinchisi institutlarning teng maqomga rioya etish mas’uliyatini ifodalaydi. Ularni aynanlashtirish har ikki tomonga ortiqcha yuk qo‘yadi.

Xavfsizlik bilan e’tirof orasidagi taranglik ham yashirilmaydi. Aniq rol uchun dalilga tayangan cheklov bilan insonning barcha kelajagini yopuvchi stigma o‘rtasida farq bor. Maqoladagi normativ talab har qanday ehtiyot chorasi bekor qilinishidan iborat emas; uning maqsadi, doirasi va qayta baholash sharti tushuntirilishidir. Agar cheklovning davom etishi

oldingi maqomdan boshqa dalilga tayanmasa, shaxsning keyingi hayoti qaror uchun ahamiyatsiz bo‘lib qoladi. Shunda qayta ijtimoiylashuvga chaqirish va uning natijasini tan olmaslik bir-biriga zid talablarni hosil qiladi. Model shu ziddiyatni ochiq muhokamaga chiqarishni ko‘zlaydi.

Identiklikning o‘zgarishi haqidagi fikr mas’uliyatdan qochish uchun ishlatilishi mumkin, degan e’tiroz alohida muhimdir. «Men endi boshqa odamman» degan bayon o‘z-o‘zidan zarar, qarzdorlik yoki haqiqatni aniqlash masalasini yo‘qqa chiqarmaydi. Taklif etilgan talqinda o‘zgarish o‘tmishni begonalashtirishga emas, uni yangi hayotning mas’uliyat bilan anglangan qismiga aylantirishga ochiqdir. Shu sababli shaxsiy hikoya tanqiddan ozod qilinmaydi; u boshqalarning xotirasi va dalillari bilan muhokama qilinishi mumkin. E’tirofning vazifasi har bir bayonni tasdiqlash emas, insonni o‘zini tushuntirish hamda javob berish imkonidan butunlay mahrum qilmaslikdir.

Stigmaga qarshi amaliyotning o‘zi yangi stereotip yaratishi mumkinligi ham nazariy jihatdan hisobga olinadi. Insondan doim namunali o‘zgarish hikoyasini namoyish etish talab qilinsa, oddiy xato yoki ikkilanish uning avvalgi salbiy maqomiga qaytish dalili sifatida talqin qilinishi mumkin. Maqola bunday cheksiz sinovni e’tirofning barqaror sharti deb qabul qilmaydi. Teng maqom shaxsning mukammal bo‘lishiga bog‘lanmaydi; konkret xatti-harakatlar esa o‘z asoslari bo‘yicha baholanadi. Shuningdek, sudlanganlik tajribasini butun biografiyaning markaziga qo‘yishni xohlamaslik aldov deb avtomatik baholanmasligi kerak. O‘zini ifodalashning shakli ham shaxsiy tanlov masalasidir.

Yordam va nazoratning o‘zaro aloqasi modelning amaliy jihatdan eng nozik nuqtalaridan biridir. Bir institutning qo‘llab-quvvatlash vazifasi undan ma’lumot talab qilish yoki faoliyatni kuzatish vazifasi bilan yonma-yon kelishi mumkin. Shu shartli holatda inson qaysi ma’lumot nima maqsadda olinayotganini, kim foydalanishini va qanday e’tiroz bildirishini tushunishi zarur. Maqola ushbu ravshanlikni insonni idoralar orasida harakatlantiriladigan ish materialiga aylantirmaslik sharti deb talqin qiladi. Vakolatlarning aniqligi yordamning samaradorligini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi, ammo muayyan rad javobi yoki xato yuzasidan kim javob berishini normativ jihatdan belgilashga imkon yaratadi.

Kundalik muomala model uchun katta siyosiy qarorlar bilan bog‘lanadigan alohida darajadir. Shartli misolda shaxsning nomi o‘rniga doim uning sudlanganlik maqomi bilan murojaat qilish axborot yetkazish vazifasidan ortiq ma’no kasb etishi mumkin. Muammo bitta so‘zning mavjudligida emas, uning boshqa sifatlar haqida gapirish imkonini doimiy yopishida. Shu sababli hurmatli muomala taklifi majburiy maqtov yoki sun’iy xushmuomalalik bilan cheklanmaydi. U konkret suhbatda insonning nima so‘rayotgani, nimaga qodirligi va qaysi masala bo‘yicha javob berayotganini ajratib ko‘rishni talab qiladi. Ushbu aniqlik oddiy munosabatlarni ham tekshiriladigan axloqiy amaliyot sifatida tahlil qilishga imkon beradi.

Mahalliy sharoitda e’tirofning institutsional va shaxslararo tomonlari alohida o‘rganilishi lozim. Ushbu tadqiqot mahalla, ish beruvchi, ta’lim muassasasi yoki oilalarning hozirgi munosabati haqida yangi faktik da’vo ilgari surmaydi. Model bunday munosabatlarni keyinchalik tahlil qilish uchun savollar beradi: shaxs qaysi nuqtada gapira olmaydi, qaysi imkoniyat maqom sababli avtomatik yopiladi va qaysi qaror qayta tekshirilmaydi? Javoblar sifat jihatidan intervyular, hujjatlar va konkret qarorlar orqali o‘rganilishi mumkin. Ammo bunday materiallar axloqiy xulosani tayyor holatda bermaydi; ular normativ mezonlar bilan tanqidiy munosabatda sharhlanishi zarur.

Ishning cheklovi shundaki, sakkiz manba turli mamlakatlar, usullar va yosh guruhlariga tegishli. Ularning natijalari bitta empirik tasvirga birlashtirilmadi. Suchkovaning tasavvurlar haqidagi tadqiqoti umumiy jamoatchilik fikri deb olinmagan, Saloxovaning voyaga yetmaganlarga doir muhokamasi kattalarga avtomatik tatbiq etilmagan, Lagesonning AQSh haqidagi tahlili mahalliy amaliyot sifatida ko‘rsatilmagan. Bu chegaralar modelning qo‘llanishini kamaytirishdan ko‘ra uning da’vo turini aniqlaydi. Taklif etilayotgan shartlar turli muhitlarda qanday amalga oshishi alohida tekshirilishi kerak; mazkur maqolada esa ularning shaxsni e’tirof etish uchun qanday asoslanishi muhokama qilindi.

Modelning falsafiy ahamiyati reintegratsiyaning subyektini qayta aniqlashda namoyon bo‘ladi. Shaxsning jamiyatga «mos kelishi» haqidagi bir tomonlama talab o‘rniga shaxs,

institutlar va jamoalar o‘rtasidagi o‘zaro majburiyatlar muhokama qilinadi. Bu barcha tomonlarning javobgarligi bir xil degani emas: qilmish uchun javobgarlik, adolatli imkoniyat yaratish va asosli cheklov belgilash turli vazifalardir. Ularni farqlagan holda bog‘lash insonni faqat yordam oluvchi yoki faqat xavf manbai sifatida ko‘rishning chegaralarini ochadi. Ijtimoiy e’tirof shu talqinda mas’uliyatni saqlaydigan, lekin insonning kelajagini tugallangan deb e’lon qilmaydigan munosabatga aylanadi.

XULOSA

Sudlanganlik stigmasining asosiy normativ muammosi insonning o‘tmishdagi qilmishi uning butun shaxsiyati va kelajagi haqidagi yakuniy hukmga aylanishida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda shaxsiy identiklik, javobgarlik va ijtimoiy baho o‘zaro bog‘liq, ammo aynan bir xil bo‘lmagan munosabatlar sifatida ajratildi. Bu farqlash javobgarlikni saqlagan holda yangi hayotiy imkoniyatlarni muhokama qilishga asos beradi. Taklif etilgan model teng maqom, shaxs ovozi, vaqtga ochiqlik, mazmunli ishtirok, axborot daxlsizligi va asosli ishonchni e’tirofning o‘zaro bog‘liq shartlari sifatida ifodalaydi. Ushbu shartlar insonni maqtash yoki uning har qanday bayonini tasdiqlashni talab qilmaydi; ular qaror va rad javoblarining aniq sabablar bilan asoslanishini nazarda tutadi. E’tirof jabrlanuvchini kechirishga majburlashga, xavfsizlik ehtiyojlarini inkor qilishga yoki o‘tmishni yolg‘on tasvirlashga aylantirilmasligi kerak. Shu bilan birga, ehtiyotkorlik shaxsning barcha kelajagini yopuvchi cheksiz gumonga tenglashtirilmaydi. Raqamli qaydlar haqidagi muhokama ma’lumotning rostligi bilan undan foydalanishning maqbulligi alohida tekshirilishini ko‘rsatdi. Reintegratsiya uchun shaxsiy sa’y-harakat bilan birga uni mazmunan baholaydigan institutsional imkoniyatlar ham normativ ahamiyatga ega. Model empirik tashxis emas; u keyingi tadqiqotlarda konkret tajribalar, rad javoblari va yordam amaliyotlarini baholash uchun savollar tizimini beradi. Uning amaliy qo‘llanishi turli yosh guruhlari va ijtimoiy muhitlarning xususiyatlarini alohida tekshirishni talab qiladi. Shaxsni o‘z harakatlari uchun javob beruvchi va kelajagi ochiq subyekt sifatida ko‘rish ijtimoiy e’tirofning asosiy falsafiy mezoni bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saloxova S. S. Ozodlikdan mahrum qilish jazosini o‘tab chiqqan voyaga yetmaganlarning post-penitensiar adaptatsiyasini ta’minlashni takomillashtirish // Yurisprudensiya. 2021. № 6. (p. 153–161).

2. Maxamatov M. M. Shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilishning zamonaviy tendensiyalari va O‘zbekiston qonunchiligini takomillashtirish istiqbollari // Yuridik fanlar axborotnomasi. 2026. 10(1). (p. 113–121).

3. Сучкова Е. Л. Социальные представления осуждённых об отношении общества к лицам, находившимся в заключении // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2021. № 4(92). (p. 231–240). DOI: 10.35750/2071-8284-2021-4-231-240

4. Логинов Е. В. Является ли тождество личности условием моральной ответственности? // Философский журнал. 2020. Т. 13. № 2. (p. 173–184). DOI: 10.21146/2072-0726-2020-13-2-173-184

5. Liebling A. Epilogue: Moral and Ethical Worlds of Coercive Confinement // Incarceration. 2025. Vol. 6. (p. 1–8). DOI: 10.1177/26326663251320813

6. McNeill F. Rehabilitation, Corrections and Society: The 2017 ICPA Distinguished Scholar Lecture // Advancing Corrections Journal. 2018. № 5. (p. 10–20).

7. Honneth A. From Kant to Hegel: Recognition and Self-Determination // Recognition: A Chapter in the History of European Ideas. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. (p. 94–133). DOI: 10.1017/9781108872775.004

8. Lageson S. E. Criminal Record Stigma and Surveillance in the Digital Age // Annual Review of Criminology. 2022. Vol. 5. (p. 67–90). DOI: 10.1146/annurev-criminol-030920-092833